

Όχι μόνο για το ψωμί (ή τη ΔΕΗ)

του Βασίλη Γεωργάκη

Στις 12 Ιανουαρίου του 1918 εκατοντάδες γυναίκες από τις εργατογειτονιές της Βαρκελώνης εισέβαλαν στα πολυτελή καμπαρέ και ξενοδοχεία της Avinguda del Parallel. Ακολούθησαν άγριες συγκρούσεις και καταστροφές με τους ιδιοκτήτες· χορεύτριες και σερβιτόρες ανταποκρίθηκαν στις εκκλήσεις των διαδηλωτριών και τάχθηκαν στο πλευρό τους. Τα αιτήματα των εργατριών, άλλωστε, δεν είχαν κάποιο ηθικό πρόσημο και τίποτα δεν είχαν χωρίσουν με τις εκεί εργαζόμενες. Το μόνο που ζητούσαν από τους μαγαζάτορες ήταν να σβήσουν τα φώτα. Με τις τιμές των καυσίμων να έχουν εκτοξευτεί, εξαιτίας του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, οι γυναίκες της Βαρκελώνης αμφισβήτησαν ευθέως βασικές παραδοχές της οικονομίας της αγοράς. Δεν τους ενδιέφερε αν οι μαγαζάτορες είχαν να πληρώσουν για να καταναλώσουν. Απλούστατα, θεωρούσαν πως δεν υπήρχε λόγος να σπαταλιέται ενέργεια σε καμπαρέ όταν οι εργατικές οικογένειες αδυνατούσαν να ανταποκριθούν στις τιμές του άνθρακα και της ηλεκτρικής ενέργειας. Σε μια περίοδο έντασης της ταξικής πάλης πανευρωπαϊκά, οι γυναίκες της Βαρκελώνης κατακτούσαν την ορατότητα στον δημόσιο χώρο επί ενός πολύ συγκεκριμένου ζητήματος. Πίσω από αυτό το φαινομενικά ανοργάνωτο ξέσπασμα, όμως, βρισκόντουσαν σημαντικές κοινωνικές ζυμώσεις και κινήσεις. Βρισκόμαστε άλλωστε στην Ισπανία, παραμονές του θεριέματος του αναρχοσυνδικαλιστικού κινήματος.[1]

Οι κινητοποιήσεις για τις τιμές των τροφίμων, των καυσίμων και γενικότερα για το κόστος ζωής και την ακρίβεια αποτελούν ίσως την παλαιότερη μορφή συλλογικής δράσης στον ευρωπαϊκό χώρο. Αν και το πέρασμα στη νεωτερικότητα και η ανάπτυξη πολιτικών κομμάτων που κόμιζαν ένα συνολικό πολιτικό πρόταγμα τις έθεσαν στο περιθώριο, αυτές όμως επιμένουν να επανεμφανίζονται και

-όχι σπάνια- να απελευθερώνουν κοινωνικές δυνάμεις που ξεπερνούν κατά πολύ τον στενό συνήθως ορίζοντα τέτοιων κινημάτων. Χαρακτηριστικότερο ίσως παράδειγμα η Ρωσία, όταν οι *soldatki*, οι γυναίκες των επιστρατευμένων Ρώσων, ποδοπατούσαν εικόνες του τσάρου, πολύ πριν τον Φεβρουάριο του 1917.[2] Τούτο δεν άλλαξε στον 21ο αιώνα. Προτού καν κατορθώσουμε να απαντήσουμε στο ερώτημα που έθεσαν τα Κίτρινα Γιλέκα, δηλαδή ως προς το εάν «η μεσαία τάξη είναι επαναστατική», [3] είδαμε σαράντα χρόνια νεοφιλελευθερισμού να γκρεμίζονται στη Χιλή, με τη θρυαλλίδα να μην είναι παρά οι τιμές των εισιτηρίων στα Μέσα Μαζικής Μεταφοράς. Παρ' όλ' αυτά, η συζήτηση στους κόλπους των κοινωνικών κινημάτων συνεχίζεται άεναη. Είναι μικροαστικές οι διεκδικήσεις που αφορούν την ακρίβεια; Επιζητώντας την κρατική (συνήθως) παρέμβαση, δεν αναγνωρίζουμε την αυθεντία του κράτους να ορίζει τις ζωές μας; Δεν συγκατανεύουμε στον καπιταλισμό, ζητώντας απλά έναν κάποιον εξανθρωπισμό του;

Μάιος 1917. Ο Συμμαχικός Αποκλεισμός, στην κορύφωση του Διχασμού, προκαλεί πείνα στη “βασιλική” νότια Ελλάδα.

Τα ερωτήματα αυτά δεν είναι ιδιαίτερα πρωτότυπα, ακόμη και στο ελληνικό συγκείμενο. Η θυελλώδης δεκαετία του '40 έχει συσκοτίσει τις απαρχές του εργατικού κινήματος, τουλάχιστον στους σημερινούς κινηματικούς κόλπους. Η ένταση όμως της κοινωνικής και ταξικής πάλης στην Ελλάδα εκφράστηκε μέσα από τις ταραχές και τις διαδηλώσεις για το ζήτημα των τροφίμων

κατά τη διάρκεια του πολέμου, τις κινητοποιήσεις για το ενοικιοστάσιο και ενάντια στην αισχροκέρδεια, και από οργανώσεις όπως η Αυτοβοήθεια των Καταναλωτών. Ήταν τέτοιο το ειδικό βάρος αυτού του τύπου των κινητοποιήσεων κατά τη δεκαετία του '20, που αργότερα θεωρητικοί θα μεμψιμοιρούσαν για την αποτυχία του ελληνικού εργατικού κινήματος να συγκροτηθεί γύρω από την έννοια της τάξης. Στον αντίποδα, όμως, έχει υποστηριχθεί, και μάλιστα με πειστικό τρόπο, πως οι κινητοποιήσεις για την ακρίβεια έπαιξαν έναν κρίσιμο ρόλο στη μετάβαση από τον λαό στην τάξη.[4] Η πολεμική δεκαετία 1912-1922 και η αυτοκτονία της Μεγάλης Ιδέας στα υψίπεδα της Ανατολίας διέρρηξαν τους δεσμούς των ελληνικών μικροαστικών και εργατικών στρωμάτων με τις πολιτικές ελίτ. Επί δεκαετίες πολιτικοί χώροι και φιγούρες διεκδικούσαν και κέρδιζαν τη λαϊκή υποστήριξη, επισείοντας τους κινδύνους της εδραίωσης των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής, χωρίς όμως να διατυπώνουν παρά μία θολή, πατερναλιστική πολιτική πρόταση. Από τον Δηλιγιάννη μέχρι τον πρώιμο βενιζελισμό, η αντιπρόταση στον καπιταλισμό του *laissez-faire* κινούνταν ανάμεσα σε μια νοσταλγία για τη νυσταλέα αγροτική Ελλάδα στη χειρότερη και τον κρατικό παρεμβατισμό στην καλύτερη. Αντίθετα, οι κινητοποιήσεις της δεκαετίας του '20 έστρεψαν τα πυρά τους προς θεμελιώδεις παραδοχές της καπιταλιστικής οικονομίας. Πολύ πριν το ΚΚΕ αποκτήσει σοβαρή βάση ή ακουστούν οι πρώτες τουφεκιάδες των ανταρτών στα βουνά της Πίνδου, η ελληνική κοινωνία αμφισβητούσε ευθέως τον καπιταλισμό.

Τι σημαίνουν τα παραπάνω για τη συγκυρία που βιώνουμε σήμερα; Ίσως όχι και πολλά. Η καταθλιπτική σημερινή κατάσταση έρχεται να προστεθεί σε μία δεκαετία συνεχούς κοινωνικής αποσύνθεσης. Στην οικονομική κατάρρευση της λιτότητας προστέθηκε η συντριβή της αριστερής προοπτικής το 2015. Σαν αποτέλεσμα, η νεοφιλελεύθερη ρεβάνς της Νέας Δημοκρατίας δεν συναντά παρά σποραδική αντίσταση. Παράλληλα, οι αλλοτριωτικές τάσεις του νεοφιλευθερισμού (εξευγενισμός και ζωνοποίηση των αστικών κέντρων, παραγκωνισμός του χώρου εργασίας μέσω της τηλεργασίας) επιταχύνθηκαν και εντάθηκαν κατά την πανδημία. Η

ελληνική κοινωνία μοιάζει πια με τον βάτραχο στην κατσαρόλα που βράζει. Τίποτα δεν δείχνει ικανό να μας ωθήσει στο σωτήριο άλμα. Ίσως όμως τα πράγματα να μην και τόσο άραχλα, αν και οι διαφορές με άλλες εποχές είναι τεράστιες.

Οι σύγχρονες δυτικές αστικές δημοκρατίες, της Ελλάδας συμπεριλαμβανόμενης, βρίσκονται σε βαθύτατη κρίση, με τα πολιτικά κόμματα να αδυνατούν να ενσωματώσουν τεράστια τμήματα των κοινωνιών. Υπό αυτή την έννοια, το ζητούμενο δεν είναι διαλυθούν οι δεσμοί των χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων με τους πολιτικούς τους εκπροσώπους, διότι σε μεγάλο βαθμό αυτοί οι δεσμοί πλέον δεν υφίστανται. Η συντριπτική αποτυχία του ΣΥΡΙΖΑ να αποκτήσει κοινωνικά ερείσματα είναι ενδεικτική· η εποχή των συνελεύσεων γειτονιάς –προσκειμένων στο ΠΑΣΟΚ– που ξεφύτρωναν σε όλα τα αστικά κέντρα έχει παρέλθει ανεπιστρεπτί. Το δύσκολο πλέον είναι να πειστεί η κοινωνία να προτάξει πολιτικές λύσεις στα βασικά πολιτικά προβλήματα της καθημερινότητάς της. Κι εδώ αντιμετωπίζουμε μία ακόμα πρόκληση. Η απόδραση της οικονομίας από τα υπόλοιπα κοινωνικά πεδία έχει γίνει όχι απλώς κοινά αποδεκτή, αλλά δεν θεωρείται πρόβλημα καθαυτή. Η ελληνική κοινωνία μπορεί να αξιολογεί θετικά τόσο τον κρατικό παρεμβατισμό (στη βάση ενός φαντασιακού νεοκεϋνσιανισμού που έχει εκλαϊκευτεί από πολιτικούς σαν τον Γ. Βαρουφάκη) όσο και έννοιες όπως η ανταγωνιστικότητα ή η καινοτομία, χωρίς να διαβλέπει καμία αντίφαση.[5] Η επέλαση του νεοφιλελευθερισμού δεν έχει απλώς ανατρέψει την χρυσή εποχή του μεταπολεμικού κεϋνσιανισμού, αλλά έχει διαμορφώσει έναν ανθρωπότυπο που έχει εγκολπωθεί τα κυριότερα διδάγματα μιας κοινωνίας της αγοράς. Αντίπαλον δέος άλλωστε δεν υφίσταται. Καινοτομία, κινητικότητα και επενδύσεις μαζί με μια δόση κοινωνικού κράτους και μερική χαλιναγωγήση του χρηματοπιστωτικού καπιταλισμού: Αυτό είναι πλέον το κοκτέηλ της σοσιαλδημοκρατίας, που ενσάρκωσε στο ελληνικό συγκείμενο το εκσυγχρονιστικό ΠΑΣΟΚ και ο ΣΥΡΙΖΑ, με τις απαραίτητες δόσεις πολιτικής ταυτοτήτων ο δεύτερος.[6]

Μπορεί όμως η σημερινή κρίση να βοηθήσει στη μεταστροφή της

κοινωνίας; Κατά την ταπεινή άποψη του γράφοντος, ναι. Σε αντίθεση με την πετρελαϊκή κρίση του 1973 ή ακόμη και τη συγκαιρινή κρίση της εφοδιαστικής αλυσίδας, η νέα κρίση που πυροδότησε η πανδημία και ενέτεινε η ρωσική εισβολή στην Ουκρανία δεν εξηγείται με τρόπους που θα αφήσουν τον καπιταλισμό στο απυρόβλητο. Διότι απλούστατα η ζήτηση δεν ξεπερνά την προσφορά, με εξαίρεση κάποια πολύ συγκεκριμένα προϊόντα. Καμία ροή φυσικού αερίου δεν σταμάτησε, καμία αντλία δεν καίγεται σε κάποιο εξωτικό τοπίο της Μέσης Ανατολής. Η κρίση είναι αποτέλεσμα της ολότελης παράδοσης της κοινωνίας στις δυνάμεις της αγοράς, και όχι από κάποιο αόρατο χέρι, αλλά από τα ίδια τα κράτη, με πιο πρόσφατο το ελληνικό και την εντόπια εκδοχή του «χρηματιστηρίου της ενέργειας».[7] Δεν υπάρχει καμία εξωγενής δύναμη που να εμποδίζει την ομαλή αναπαραγωγή του κεφαλαίου, παρά ο ίδιος ο καπιταλισμός και οι περίφημες «αγορές». Κανένας δικτάτορας, κανένας απρόοπτος πόλεμος βάρβαρων πολέμαρχων ή κάποια αφελής λαϊκή επανάσταση – θεός φυλάξει. Οι κερδοσκόποι που σορτάρουν τις τιμές της ενέργειας στα χρηματιστήρια δεν αποτελούν μαύρο πρόβατο, όπως προσπάθησαν να μας πείσουν το μακρινό 2008, αλλά την κινητήρια δύναμη του χρηματοπιστωτικού καπιταλισμού. Θίγοντας αυτά τα ζητήματα, δεν μπορούμε παρά να θίξουμε τις ίδιες τις λειτουργίες της ελεύθερης αγοράς και του καπιταλισμού, ο οποίος ολομόναχος μπαίνει σε μια κρίση αναπαραγωγής, με τα κράτη να απεκδύονται ακόμη και τον ρυθμιστικό ρόλο που διεκδικούσαν κάποτε για τον εαυτό τους, περιοριζόμενα στην ενίσχυση της καταστολής, εγκαταλείποντας κάθε προσπάθεια ενσωμάτωσης των θιγόμενων στρωμάτων. Η ανάλυση της παρούσας συγκυρίας αναγκαστικά θα θέτει θεμελιώδη ζητήματα και θα αμφισβητεί θέσφατα της Πολιτικής Οικονομίας: θέλουμε εμπορευματοποίηση των πάντων; Και ακόμα παραπέρα: θέλουμε αξίες χρήσης ή αξίες ανταλλαγής;

Εντέλει, η απάντηση στη σημερινή συγκυρία μπορεί κάλλιστα να αποφύγει τη φενάκη των εκκλήσεων για κρατική παρέμβαση, στοχεύοντας απευθείας στην καρδιά του καπιταλιστικού κτήνους και του νεοφιλελεύθερου οικοδομήματος. Απονομιμοποιώντας την

κοινωνία της αγοράς και προτάσσοντας μια διαφορετική αντίληψη για τον ρόλο της οικονομίας στο κοινωνικό γίγνεσθαι. Μια αντίληψη μακριά από τον οικονομισμό, ο οποίος διακατέχει ακόμη μεγάλα τμήματα της Αριστεράς, που θα αντλεί από επεξεργασίες οι οποίες λαμβάνουν σοβαρά υπόψη το περιβαλλοντικό και κοινωνικό αδιέξοδο στο οποίο οδηγούμαστε. Ένα ενδεχόμενο κίνημα για την υπεράσπιση της κοινωνίας μπορεί να μετατραπεί σε κίνημα διεκδίκησης, εφόσον υπάρχει η σχετική βούληση. Το εάν αυτό το κίνημα θα υπάρξει ή όχι, υπερβαίνει προς το παρόν τις δυνατότητες όλων των μεμονωμένων πολιτικών χώρων. Ωστόσο, όταν ολόκληρα κοινωνικά στρώματα βρίσκονται αντιμέτωπα με τον κίνδυνο της οικονομικής εξόντωσης, όταν το απλούστατο δικαίωμα στην επιβίωση τίθεται υπό αμφισβήτηση, κάθε πολιτική κίνηση δεν μπορεί παρά να στοχεύει προς αυτή την κατεύθυνση.

[1] Temma Kaplan, «Female Consciousness and Collective Action: The Case of Barcelona, 1910-1918», στο *Journal of Women in Culture and Society*, τχ. 7/3, 1982, σ. 545-566.

[2] Barbara Alpern Engel, «Not by Bread Alone: Subsistence Riots in Russia during World War I», στο *The Journal of Modern History*, τχ. 69, 1997, σ. 696-721.

[3] Lundimatin, «Μπορεί η Μεσαία Τάξη να είναι Επαναστατική; Προς μία ψύχραιμη υπεράσπιση των Κίτρινων Γιλέκων», στο *Κίτρινα Γιλέκα. Συλλογή Κειμένων*, Βαβυλωνία, Αθήνα 2019, σ. 25-34.

[4] Nikos Potamianos, «The Discourse Against “Shameful Profiteering” in Greece 1914-1925: Notions of Exploitation, Anticapitalist Morality and the Concept of Moral Economy», στο Stefan Berger and Alexandra Przyrembel (επιμ.), *Moralizing Capitalism: Agents, Discourses and Practices of Capitalism and Anti-Capitalism in the Modern Age*, Palgrave MacMillan, Λονδίνο 2019, σ. 261.

[5] Τουλάχιστον αυτά τα πορίσματα κομίζει έρευνα του Ινστιτούτου Eteron, που δημοσιεύτηκε στην *Εφημερίδα των*

Συντακτών. Σύνδεσμος ηλεκτρονικής πρόσβασης: https://www.efsyn.gr/politiki/332798_i-ellada-skotonei-ta-paidia-tis. Τελευταία ανάκτηση: 20.3.2022

[6] Η πολιτική πρόταση της σύγχρονης σοσιαλδημοκρατίας συμπυκνώνεται στο έργο του Ματιέ Πιγκάς, μεγαλοεπενδυτή και διευθυντικού στελέχους, γνωστού στη Γαλλία ως «κόκκινου [sic] τραπεζίτη»: Ματιέ Πιγκάς, *Επαναστάσεις*, Φερενίκη, Αθήνα 2012.

[7] Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα για το ζήτημα, η συνέντευξη του συνδικαλιστή της ΔΕΗ και μέλους του ΑΝΤΑΡΣΥΑ Αντώνη Δραγανίνου στο *Documento*. Σύνδεσμος ηλεκτρονικής πρόσβασης: <https://www.documentonews.gr/article/o-logariasmos-stoys-polloys-ta-yperkerdi-gia-toys-ligoys/>. Τελευταία ανάκτηση: 20.3.2020.